

УДК 336.22

*О. І. Зоріна,
здобувач кафедри адміністративного та фінансового права ОНЮА*

ВПЛИВ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

Аналіз сутності податку як економічної категорії базується на дослідженні закономірностей розширеного поновлення його окремих фаз, особливого розподілу та перерозподілу грошової форми власності. У свою чергу дослідження податкових форм повинне виходити з положень теорії держави і права. Податок як конкретна форма примусового вилучення частини сукупного доходу суспільства в скарбницю держави відображає всі позитивні й негативні риси даного економічного простору і даної системи державного устрою та державного керування. У залежності від стану податкових правовідносин у державі можна робити висновки про його прогресивний розвиток або регрес [1].

Проблеми оподаткування постійно займали розуми економістів, філософів, державних діячів різних епох.

Ще Хома Аквінський, відомий церковний діяч і філософ, висловлювався щодо податків, визначивши їх як «дозволену форму грабежу».

У виданій у 1625 р. книзі «Досвіди чи наставляння моральні і політичні» англійський філософ Френсис Бекон, лорд-зберігач великої печатки при королі Якові Стюарті, пише: «Податки, стягнуті за згодою народу, не так послабляють його мужність; прикладом тому можуть служити мита в Нідерландах і до відомого ступеня субсидії в Англії. Помітьте, що мова в нас зараз йде не про гаманець, а про серце. Податі, стягнуті за згодою народу чи без такової, можуть бути однакові для гаманців, але не однаковий їх вплив на дух народу».

Французький письменник і філософ Шарль-Луї Монтеск'є з повною підставою висловився, що нічого не вимагає стільки мудрості й розуму, як визначення тієї частини, що у підданих забирають, і тієї, котру залишають їм [2].

У теорії оподаткування існує споконвічне питання. Що доцільніше: забезпечити формування бюджету чисто фіскальними методами чи зниженням податків домогатися стимулювання підприємницької діяльності і розширення податкової бази?

Податки впливають на всіх суб'єктів ринку: споживача, виробника, державний бюджет.

Роль податків в економічному механізмі ринку часто вимагає аналізу досить складного ланцюжка економічних наслідків. При цьому різні, а іноді і протилежні результати виявляються в короткостроковому і довгостроковому періодах. Локальний причинний зв'язок для податків звичайно не дає правильного висновку. У реальній економіці діють рівнобіжні і різноспрямовані процеси.

Різні економічні школи, аналізуючи роль податків, формують специфічну роль податків і наслідку їхньої зміни.

В даний час виділяють такі економічні теорії оподаткування: класична, кейнсіанська, неокласична (з підрозділом на економіку пропозиції і монетаризм), некейнсіанська.

Класичне представлення про роль податків в економіці було сформульовано більш ніж 200 років тому А. Смітом у його роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів». Податкова система (за Смітом) — більш чи менш упорядковане і систематичне вилучення частини доходів самостійно хазяйнуючих суб'єктів.

Учені-класики У. Петті, Ж.-Б. Сей, Д. Рікардо і Дж. Мілль вважали, що економіка — це стійка, саморегулююча система (у ній попит народжує пропозицію). Самозрівноважування відбувається шляхом пересування виробників у дефіцитні галузі господарства. Податки — лише джерело доходу бюджету держави. Основні дослідження класичної теорії пов'язані з виробленням принципів справедливості стягування податків, розробкою шкали податкової ставки.

Одним з базових положень кейнсіанської школи є орієнтація на попит, що вважається визначальним у регулюванні ринкової економіки. Тому введення податків повинне вести до падіння попиту, а скорочення — стимулювати попит.

Згідно з кейнсіанською теорією, податки — це механізм гнучкості, вбудований в економічну систему. Дж. М. Кейнс показав, що чималу роль у досягненні залучення інвестицій повинна зіграти держава з її кредитно-грошовою і бюджетною політикою, що здійснює «свій керівний вплив на схильність до споживання... шляхом відповідної системи податків ...фіксацією норми відсотка» [3]. Кейнс був прихильником прогресивності в оподаткуванні. Він вважав, що прогресивність стимулює прийняття ризику виробником щодо капітальних вкладень.

Однією з важливих умов його теорії є залежність економічного росту від достатніх грошових заощаджень тільки в умовах повної зайнятості. Великі заощадження заважають економічному росту, тому що представляють пасивне джерело доходів, тому «зайві заощадження треба вилучати за допомогою податків». А для цього необхідно державне втручання, спрямоване на вилучення за допомогою податків доходів, поміщених у заощадження, і фінансування за рахунок цих коштів інвестицій, а також поточних державних витрат.

Найбільше поширеною у період формування капіталістичного ринку стала атомістична теорія, що вперше виникла у Франції, — теорія вигоди, обміну еквівалентів. С. Вобан і Ш. Монтеск'є розглядали податок як плату, внесену кожним громадянином за охорону його особистої майнової безпеки, за захист держави. За словами Вольтера, сплачувати податок — значить віддавати частину свого майна, щоб зберегти інше. Ж. Сімонді у 1819 р. сформулював теорію податку як «теорію насолоди»: «Доходи розподіляються громадянами між усіма класами нації. Жоден з видів доходу не повинний вислизати від обкладання. Громадяни повинні дивитися на податки, як на винагороду за захист, що здійснюється урядом, їхньої особистості і власності. Податки, що сплачуються громадянами, повинні по справедливості відповідати тим вигодам, що суспільство їм доставляє, і тим витратам, що воно робить заради них. За допо-

могою податків покриваються щорічні витрати держави, і кожен платник податків бере участь таким чином у загальних витратах, вчинених заради нього і заради його співгромадян. За допомогою податків кожен платник купує не що інше, як насолоду. Насолоду він витягає із суспільного порядку, правосуддя, забезпечення охорони особистості і власності [3].

Неокласичну модель побудував Дж. Мілль. Він відводив державі лише непрямую роль у регулюванні економічних процесів, вважаючи державу лише дестабілізуючим фактором з безмежним ростом його витрат. При цьому перевага віддавалася кредитно-грошовій політиці центрального банку, без обліку бюджетної і податкової політики. Державне втручання не повинне обмежувати ринок з його природними саморегулюючими законами, здатними без якої-небудь зайвої допомоги досягти економічної рівноваги. Прихильники цієї теорії вважають, що таким чином буде створено ефективний механізм перерозподілу доходу, що забезпечить повну зайнятість і стійкий ріст національного багатства.

У рамках неокласичної теорії одержали розвиток два напрямки: теорія економіки пропозиції і монетаризм.

Теорія економіки пропозиції розвинена на початку 80-х рр. у США М. Уейденбаумом, М. Бернсом, Г. Стайном, А. Леффером. Ця теорія висуває у виді базового фактора ринкової економіки пропозицію товару. У цьому випадку скорочення податкових ставок веде до зростання доходів. Населення прагне до росту заощаджень, а підприємець — до росту нагромадження капіталу. У результаті підвищується національне виробництво і прибуток, що не тільки не зменшує податкові надходження до бюджету, а навпаки, спричиняє зростання доходів бюджету.

Одне з перших досліджень взаємозв'язку ставки податку і загальної суми податкових надходжень у бюджет виконано групою американських економістів на чолі з професором А. Леффером. Ними побудована теоретична залежність рівня оподаткування із крапкою максимуму — 50% податку. «Фундаментальна ідея, що лежить в основі кривої... — говорив Леффер, — укладається в тім, що чим вище граничні податкові ставки, тим сильніший спонукальний мотив буде в індивідуумів для відхилення від них. Люди працюють не для того, щоб платити податки» [3].

А. Леффер виходив з того, що податкові надходження є продуктом двох основних факторів: податкової ставки і податкової бази. Ріст податкового тягара може приводити до збільшення державних доходів тільки до якоїсь межі, поки не почне скорочуватися оподатковувана податком частина національного виробництва. Коли ця межа буде перевищена, ріст податкової ставки приведе не до збільшення, а до скорочення доходів бюджету. У зв'язку з цим задача поживлення ділової активності має бути вирішена шляхом полегшення податкового гніта. Зниження ставки оподаткування приводить до зростання виробництва, що надалі компенсує тимчасове зменшення надходжень. Підвищення зростання виробництва без інфляції досягається головним чином змілим маніпулюванням податковими ставками, податковими пільгами і прогресивністю оподаткування [4].

Теорія монетаризма розроблена американським економістом, професором Чикагського університету М. Фрідманом. Він вважав, що основним способом регулювання економіки є зміна грошової маси і процентних банківських ставок. Податки використовуються лише для вилучення зайвої грошової маси. Фрідман пропонує обмежити роль держави саме тією діяльністю, яку крім неї ніхто не може здійснити: регулюванням грошей в обігу.

Неокейнсіанська теорія була розроблена англійськими економістами І. Фішером і Н. Калдором. Положення цієї теорії розглядають вилучення коштів зі споживання за допомогою податків і спрямування їх на інвестиції чи на заощадження. Усі об'єкти оподаткування поділяються на дві групи: вартість споживаного продукту і заощадження.

Ідея податку на споживання складається в створенні механізму, що стимулює заощадження. Кошти, призначені раніше на покупку споживчих товарів, спрямовуються на інвестиції. Податок на споживання, уведений по прогресивних ставках із застосуванням пільг і знижок для окремих видів товарів, більш справедливий, ніж податок із продажів. Він не обкладає заощадження, необхідні для майбутнього інвестування [5].

Прикладом впливу податкової системи на розвиток економіки країни можуть служити податкові заходи в США в 1962–1963 рр. У 1962 р. економіка США знаходилася в застої і їй необхідно було стимулювати. Для цього був запропонований комплекс заходів для скорочення податків. Загальна сума скорочень була визначена в 11,5 млрд дол. Президент Л. Джонсон заявив: «Це — найважливіший крок, що ми зробили після Другої світової війни для зміцнення нашої економіки. Ми могли б вирішити стимулювати економіку за допомогою підвищення рівня урядових витрат. Замість цього ми вирішили скоротити податки — і в той же час ми скоротили витрати уряду. Узявши такий курс, ми зробили цей законопроект вираженням віри в нашу систему вільного підприємництва... Якщо американські підприємці відповідуть на цю нову можливість збільшенням капіталовкладень, розширенням виробництва і... створенням нових робочих місць, тоді це скорочення податків забезпечить великий достаток усім американцям» [6].

Місце податкового права в системі фінансового права будь-якої держави визначається тим значенням, яке податкові надходження займають в економіці країни.

Закони, що містять податкові норми, приймаються звичайно парламентом, однак законодавство деяких країн допускає відхід від цього принципу. Так, прийняття податкового акта у формі рішення парламентської комісії допускається у Швеції й Ізраїлі. Зокрема, ст. 1 Закону про державну економіку Ізраїлю (1975) говорить: «Коли розмір податків... не встановлений законом, вони можуть визначитися рішенням кнесету чи уповноваженого на те парламентського комітету».

Принцип законодавчого оформлення податку доповнюється вимогою регулярності перегляду податкових законів. Наприклад, у Норвегії обов'язкова процедура підтвердження чи перегляду податкового законодавства після закін-

чення терміну повноважень парламенту. Загальновизнаним є принцип юридичної рівності громадян перед податковим законом. Принцип справедливого оподаткування також закріплений у більшості країн на конституційному рівні. При цьому в ряді випадків підкреслюється необхідність дотримання прогресивного характеру оподаткування. Ст. 53 Конституції Італії підкреслюється: «Усі зобов'язані брати участь у державних витратах у відповідності зі своїми доходами. Податкова система ґрунтується на прогресивному оподаткуванні» [7].

Падіння тоталітаризму в СРСР і проголошення незалежності України поставило перед молодого державою цілий ряд гострих і надзвичайно важких проблем. Із самого початку своєї діяльності Українська держава стала будувати відносини з підприємствами на договірно-правовій основі як із суб'єктами господарської діяльності. Їй довелося в 1992 р. фактично заново створювати податкову систему.

Процес створення в Україні податкової системи протікав методом «проб та помилок», що супроводжувалося гігантськими труднощами як об'єктивного характеру, так і суб'єктивного — недосвідченостю самих законодавців і їхнім прагненням вирішити в першу чергу нагальні проблеми, покінчити з економічними і соціальними труднощами простим, і як їм здавалося, найбільш доступним шляхом.

Тим часом податкова система — це не просто перелік чи сукупність введених у країні податків. Така сукупність поєднується логічним зв'язком, а підбор і зміст законів засновані на визначених принципах.

В Україні з перших днів незалежності дохідну частину бюджету визначити було дуже важко. У той же час, крім утримання армії, міліції, системи освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, на бюджеті лежав тяжкий тягар державних планово-збиткових підприємств. Такого феномена не знала жодна ринкова система у світі. Закрити ці підприємства було неможливим: країна мала потребу в їхній продукції, та й залишити без роботи і засобів до існування сотні тисяч людей було просто немислимо [8].

У результаті некомпетентності і нездатності парламентарів до глибинного аналізу прийнятих ними законодавчих актів, оцінюючи сьгоднішнє податкове законодавство України з позиції об'єднання інтересів держави і підприємців, можна вказати на три найбільш істотні недоліки:

- нестабільність податкового законодавства;
- часте внесення в нього серйозних змін, що іноді впливають на умови підприємницької діяльності;
- прийняті закони здебільшого не мають прямої дії [9].

Аналіз економічних теорій оподаткування дозволяє зробити наступні висновки:

- податки, що сплачуються — це свого роду плата за надані державою послуги суспільству, народу, що проживає на його території. Чим більше коло послуг надає держава, і чим вище їхня якість, тим більша плата. Коли ж держава не виконує своїх обов'язків, чи виконує не належним чином, то й не має за що платити;

– коли країна переживає економічну кризу і протягом тривалого часу не знаходить виходу з ситуації, що створилася, необхідно не збільшувати податковий гніт, а навпаки, знижувати податкові ставки, надавати різного роду податкові пільги, заохочувати національного товаровиробника, а не заганяти його бізнес у тінь непосильними для нього податками;

– у складній економічній обстановці мудрий уряд не збільшує чиновницький апарат і витрати, пов'язані з його утриманням, а максимально скорочує.

Але, на превеликий жаль, історія вчить, що вона нічому не вчить. Досвід предків забутий, до думки вчених прислухаються усе рідше. Держава збільшує кількість податків і їхні ставки, пропонуючи своїм платникам податків натомість високий рівень безробіття, безправ'я і беззаконня, корупцію у всіх ешелонах влади, занепад і зубожіння систем освіти, охорони здоров'я і т. д. Таким чином, народ, що створив державу собі на користь, для захисту особистості і власності, на сьогоднішній день не має реальних механізмів для захисту від зазіхань самої держави.

Не дивно, що держава не може вийти з економічної кризи.

Іноземних інвесторів відштовхує недосконалість оподаткування, що пов'язана з нестабільністю податкової системи, із прийняттям законодавчих і нормативних актів, що мають зворотну силу. Вітчизняний підприємець також не поспішає залишати отриманий від своєї діяльності прибуток на батьківщині, віддаючи перевагу переведенню коштів в країни з пільговим режимом оподаткування, наприклад в офшорні зони.

Засновуючи офшорні компанії в одній з численних пільгових або безподаткових юрисдикцій, підприємці реалізують своє право платника податків вибрати будь-які припустимі законом методи для зменшення податкового тиску.

Проблема небажання сплати податків належним образом існує не тільки в Україні, але й у багатьох розвинутих країнах. Однак, на відміну від нас, там проводять чітку межу між мінімізацією податків і відхиленням від їхньої сплати шляхом приховування доходів [10].

Література

1. Фішпсове право: Навч. посіб. — К.: Юрішком Інтер, 2003. — С. 235.
2. Налоги: Учеб. пособие / Под ред. Д. Г. Черника. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 1996. — С. 4.
3. Глухов В. В., Дольда И. В., Пекрасова Т. П. Палогн: теорнн и практика: Учебник. — 2-е изд., испр. и доп. — С.Пб.: Лань, 2002. — С. 19–22.
4. Налоги: Учеб. пособие / Под ред. Д. Г. Черника. — М., 1996. — С. 37–38.
5. Там само. — С. 23.
6. Глухов В. В., Дольда И. В., Пекрасова Т. П. Вказ. праця. — С. 39.
7. Там само. — С. 50–51.
8. Слепец В. М. Палогн. — О.: Астропрнт, 1998. — С. 58–60.
9. Гега П. Т., Доля Л. М. Основи податкового права: Павч. посіб. — 4-е вид., перераб. і доп. — К.: Знання, КОО, 2003. — С. 51.
10. Там само. — С. 274.